

SAMARBETSDYNAMIK OPEN 2010
TISDAG 10 AUGUSTI 11.00 - 12.30

Kunskapsspridning och kunskapsgenerering i sociala system

av Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane

Bakgrund

Ett av mänsklighetens stora utvecklingssprång skedde genom Upplysningen på 1700-talet. Många av de ambitioner som vi i dag uttrycker i samhället är en följd av Upplysningstidens analyser och resonemang. Många av de åsikter som då fördes fram är i dag så självklara att man numera inte höjer på ögonbrynen.

Upplysning var exempelvis för Kant att människan skulle se sig som myndig. Han pläderade för det mänskliga medvetandets frigörelse från ett tillstånd av okunnighet och villfarelse. Människan var enligt honom en fri individ som skall följa sin inre röst och bestämmelse. Nog känner vi igen Kants budskap i olika utbildningsinstitutioners erbjudanden om personlig utveckling.

Från denna tid har vi hämtat tron på vetenskapen som den allt överskuggande auktoriteten. Vetenskapen har getts uppgiften att skilja myter och fördomar från sanningen och visa hur man på ett förnuftigt sätt kan leva och hur vi kan ordna världen. Det är numera ingen måtta på ambitionerna. I dag finns till och med så kallad lyckoforskning som förklarar för oss vad det är som gör oss lyckliga och hur vi skall agera för att bli det.

Under upplysningstiden formulerades också tankarna om individens okränkbarhet och de mänskliga rättigheterna. Ur dessa och tron på vetenskapen som den stora auktoriteten växte det fram föreställningar

om hur man på förnuftigaste sätt kunde styra mänskliga samhällen och vilka principer som skall gälla för detta.

Som skydd för de mänskliga rättigheterna, när man ville göra verklighet av sådana tankar, formulerades bland annat den demokratiska principen att lagar och bestämmelser inte är legitima förrän de underställts prövning av dem som är berörda av dem. Kraften i demokratin ligger i att människor med hjälp av allt bättre kunskaper om sig själva och sitt samhälle och genom kritik av falska profeter skall kunna frigöra sig från förtryckande samhällssystem och rättsordningar.

Förutsättningen för att ovanstående ambitioner skall förverkligas är emellertid att det sker en relevant och realistisk kunskapsgenerering och kunskapsspridning. Först då blir det möjligt för människor att på ett klokt sätt analysera, diskutera och besluta om gemensamma förhållanden.

Akilleshälen ligger i arvet från Upplysningstiden. Vi lever fortfarande i upplysningstidens föreställningar om hur kunskapsgenerering och kunskapsspridning kan och skall ske. På grund av bristerna i dessa processer kan vi ofta inte förverkliga upplysningens ambitioner och det uppstår allvarliga missförstånd och destruktiva skeenden. I denna artikel ger vi som en introduktion till allvaret i det tema vi valt för årets möte i Forskarbyn ett exempel på problematiken.

Kunskapsetik – att inte missbruka eller missbrukas

Tillsammans med Degerfors kommun diskuterade vi i februari 2010 med Vinnova en ansökan som gällde ett projekt kring innovativ upphandling. Projektet ingår i ett kommande program ”demand led innovation” som Vinnova ser som en viktig aspekt av sin satsning på innovationssystem.

I våra diskussioner krävde Vinnova att kommunen i sin ansökan inkluderade aktiviteter för att sprida erfarenheterna från projektet. Det låter förstås rimligt. Det är ju offentliga pengar som skall delas ut. De skall inte bara komma Degerfors till godo. Det handlar om ett utforskandeprojekt och inte en konsultinsats. Resultatet skall vara till nytta för flera.

Utifrån vår erfarenhet kommer Degerfors kommun dock att möta stora problem om man seriöst försöker uppfylla detta krav. Vi vet detta eftersom problemet inte är nytt. Så länge vi kan minnas så har arbetslivets aktörer diskuterat varför goda exempel inte sprider sig; varför framgångsrika utvecklingsprojekt inte får efterföljare och varför de allra flesta förändringsförsök trots framgång efter en kort tid återgår till det gamla. AFA har till och med under 2009 gjort en utlysning av

forskningsprojekt som skulle belysa just denna komplexa fråga.

Frågan för oss blev alltså: Skulle Degerfors – om man framgångsrikt genomförde det önskade projektet – verkligen kunna förmedla erfarenheter och kunskaper som har sådan potential att det är möjligt att med deras hjälp förändra människors agerande i andra system, vad skall dessa kunskaper bestå av och hur skall spridningsaktiviteterna ordnas?

Vi ringde Vinnova och frågade vad det var för åtgärder de rekommenderade. De svarade då att det räckte väl med att man tänkte göra seminarier och workshops där erfarenheterna presenterades.

Men då hade man förbisett kärnan i problemet. Seminarier och workshops i all ära men vi såg framför oss en mycket komplicerad och arbetskrävande process för att nå fram till hur de skulle läggas upp och vad som skulle presenteras. Om uppdragsgivaren inte förstår varken arbetets omfattning eller svårighetsgrad tvingas den som utför det att mörka sina insatser och riskerar att i slutänden bli anklagad för att ha gjort ett ”dåligt jobb”.

Svårigheterna är kända i teorin

Många uppdragsgivare kan beskyllas för naivitet när de förbiser svårigheter och omständigheter som de kräver att uppdragstagaren skall klara av. Vinnova som har till uppgift att hantera dessa frågor borde dock ha koll på dom. Det finns faktiskt en hel del forskning och erfarenheter kring denna typ av projekt som illustrerar arten av de svårigheter som uppstår i samband med kunskapsspridning.

En belysning av kunskapsspridningsfrågan i den typ av projekt det här handlade om har gjorts av Kjell S Johannesson. Han refererar till ett arbete genomfört av systemutvecklare vid Combitech Software.

Så här skriver Kjell S Johannesson:

...man tagit konsekvenserna av att påståendekunskapen inte är den enda kunskapsform som är relevant om man vill belysa och förstå den yrkeskunskap som krävs för att på ett lyckat sätt delta i systemutveckling. Man har tagit till

sig den grundläggande insikten att all påståendekunskap vilar i ett nödvändigt substrat av färdighetskunskap, förtrogenhet och omdöme, något som jag använt år av mitt liv på att formulera på ett rimligt precist sätt. Varje framställning som siktar på att belysa etablering, användning och förmedling av kunskap måste rymma inslag av detta, oavsett om kunskapen är vetenskaplig, yrkesmässig eller bara av vardagligt slag. Men det är inte enkelt. Det kräver både en betydande arbetsinsats och stora intellektuella resurser.

Kjell S Johannesson i ”Praxis och tyst kunskande”, Dialoger, sid 136.

Kjell S Johannesson konstaterar i samma essä att en adekvat förståelse av erfarenhetsbaserad kunskap sannolikt kräver en grundläggande omformulering av den dominerande bilden av kunskapers natur. Han defi-

nierar åtminstone femton olika kunskapsformer som vi menar skulle ha varit aktuella just i Degerfors fall.

Enligt Kjell S Johannessens resonemang skulle således kunskapsspridningsproblemet inte i första hand vara ett spridningsproblem, dvs. handla om vilka aktiviteter som används för att sprida erfarenheterna utan snarare vara ett äkta kunskapsproblem i så måtto att den påståendekunskap som normalt tas fram är alltför trivial, begränsad och ofullständig. Om man inte kan undvika detta kan kunskapen inte tillämpas.

Ett sätt att hantera ett sådant problem är att lägga upp kunskapsgenereringsprojektet på ett sådant sätt att man redan inom projektets ram förstår vilken kunskap

som är relevant och central för att åstadkomma vad man vill. Detta ställer speciella krav på upplägget av projektet. Det skall inte bara leda till ett bra resultat. Det skall dessutom lösa ett kunskapsteoretiskt problem.

Genomförandet av ett sådant projekt kommer, som Johannesson skriver, att kräva både en betydande arbetsinsats, många praktiska försök och stora intellektuella resurser. Att då lova att lösa kunskapsspridningsfrågan utan att anslagsgivaren verkar förstå problemets omfattning vore oseriöst. Vi skulle stå med ett åtagande vi inte kunde klara av med de resurser som erbjöds.

...och i praktiken

Men inte nog med det. Det finns också ett gigantiskt spridningsproblem som inte enbart löses genom att tillräcklig och välformulerad kunskap tas fram. Detta problem har att göra med de sociala systemens funktionssätt. Vi kallar detta spridningsproblem för Semmelweisreaktionen eller Not Invented Here (NIH) syndromet.

Semmelweisreaktionen är uppkallad efter den ungerske läkaren Semmelweis som arbetade på ett sjukhus i Wien. Han förstod att barnsängsfeber var en konsekvens av läkarnas egen praxis. Barnsängsfebern medförde döden för många kvinnor som födde sina barn på sjukhuset. De flesta valde därför att föda sina barn på gatan. Barnsängsfebern grasserade över hela Europa.

NIH uppstår genom så kallad "peer review" (granskningen av kunniga kollegor). Denna princip växte fram ur upplysningssidéerna och uppges vara grunden för all god vetenskap. Principen refererar egentligen bara till påståendekunskap och inte till annan typ av kunskap. När det gäller försök att förändra praxis medför "Peer review" regelmässigt NIH. I NIH finner man resonemang som exempelvis:

"Eftersom lösningen inte är gjord av oss som har erfarenhet av och är experter på detta problem så kan den knappast vara bra. Vi har ju helt andra erfarenheter. Som kunniga på området ser vi mängder av frågor och perspektiv som inte har beaktats osv."

Varken Semmelweisreaktionen eller NIH kan motverkas genom att visa på goda resultat. Resultatresonemang är alldeles för svaga för att bryta igenom de föreställningar (eller vanföreställningar) som en etablerad praxis bygger på. De orsakssamband man hänvisar till saknar på grund av detta den förändringskraft som vi tror de har. De två reaktionerna är olika aspekter av samma sak – nämligen sociala systems autopoiesis, det vill säga immunsystem. Så här beskrivs Semmelweisreaktionen av Semmelweis Society International (SSI)

Semmelweisreaktionen syftar på det förhållandet att upptäckten och påvisandet av betydelsefulla samband mellan etablerad social praxis och för samhället eller individerna destruktiva effekter bestraffas snarare än belönas. Detta illustreras av följande historia.

Dr Ignaz Philipp Semmelweis arbetade på en förlossningsavdelning på ett sjukhus i Wien. Han blev starkt berörd av att många av de kvinnor som vårdades på hans klinik dog i så kallad barnsängsfeber (Kindesfebers). Han upptäckte att det enbart var kvinnor på sjukhuset som dog. De kvinnor som behandlades av barnmorskor i hemmet och på en närbelägen klinik hade radikalt mindre mortalitet. Han menade därför att orsaken till barnsängsfebern måste finnas på sjukhuset.

När en av hans närmaste vänner skar sig i fingret vid en obduktion och dog i liknande symptom som kvinnorna drog Semmelweis slutsatsen att dödsfallen hade samband med att läkarna gick direkt från obduktionen till förlossningsarbetet. Han tvingade dem därför att tvätta händerna innan de undersökte kvinnorna. Dödstaten sjönk omedelbart.

Men Semmelweis blev motarbetad, hånad och förlöjligad. Han blev till slut avskedad och skiljd från kliniken. Han kom istället till ett sjukhus i Pest i Ungern där han kunde fullfölja sina intentioner och visa på ett otvetydigt samband mellan hygien (tvätta händerna) och minskade dödstal. Då man ansåg att skälet till hans svårigheter att få gehör för sin upptäckt låg i en bristande redovisning av resultaten publicerade han 1891 en bok "Die Ätologi, Begriff und die Prophylax des Kindesfiebers". Boken skickades till alla förlossningskliniker i Europa.

Den mottogs med mycket ljust intresse och Semmelweis blev kallad charlatan och oveten-

skaplig. Också hans vänner hånades och förföljdes. En efter en var de tvungna att ta avstånd från honom. Då Semmelweis på grund av sin väns död berördes djupt av de olyckliga kvinnornas öde och visste att tusentals kvinnor dog helt i onödan blev han aggressiv och påstridig. Detta gjorde att sjukhuset i Pest slutligen ansåg sig tvunget att utesluta honom ur läkarsällskapet. Han förlorade sin försörjning och blev allt fattigare och hamnade i en djup depression. Han skickades då av vännerna och familjen till ett psykiatriskt sjukhus för vård men dog där efter några veckor – ihjälslagen av två vårdare.

Semmelweis upptäckt ansågs totalt irrelevant ända till dess Louis Pasteur kopplade samman sjukdomstillstånd med förekomsten av bakterier. De föreskrifter Semmelweis presenterade för sina kollegor är nu helt accepterade inom sjukvården och barnsängsfeber förekommer nästan inte alls.

Semmelweisreaktionen är starkare än någonsin

Semmelweis Society International (SSI) konstaterar att semmelweisreaktionen inte har försvunnit. Den är idag starkare än någonsin vilket har påpekats av flera författare och forskare också i Sverige. De "förklaringar" man fört fram som försvar för behandlingen av Semmelweis har visat sig inte hålla.

En sådan förklaring har varit att Semmelweis hade bristande statistiskt och metodologiskt underlag för sina påståenden. I efterhand kan man konstatera att Semmelweis data var otvetydiga även efter dåtida metodologiska mått mätt. Semmelweisreaktionen kan således inte undvikas genom att stärka beviskraften och förfinna underlaget.

En annan förklaring till reaktionerna var att Semmelweis inte borde ha varit så påstridig och ha påstått sig veta "sanningen". Man menar att han hade sluppit hån och förnedring om han istället för att påstå att det fanns ett bestämt samband mellan bristande handtvätt och barnsängsfeber varit mer ödmjuk och istället kallat teorin för en "hypotes". Om man betänker att så

många patienter fick lida i onödan och att ett sådant uttalande naturligtvis inte lett till någon förändring är hans påstridighet emellertid inte förvånande.

Fortfarande förklaras problemen med liknande resonemang. Om bara Semmelweis hade ... Det finns emellertid andra och bättre förslag till förklaringar som inte skuldbelägger den som för fram en ny idé utan ger anvisningar på vad som kan göras av alla andra. Dessa leder dock till stort arbete och kräver att aktuella praktiker tar sig ur den intellektuella lathet som de gamla förklaringarna understödjer.

Sakfrågan tycks vara att professionella aktörer av naturliga och rimliga skäl värnar om sin prestige och sin position bland sina kolleger. Detta är bra. Denna reaktion är nödvändig, normal och oundviklig. Den har inget med individuell omoral att göra. Reaktionerna är helt enkelt det sociala systemets sätt att försvara viktig praxis och därmed bevara stabiliteten.

Även om vi i det aktuella Degerforsprojektet genom seminarier och workshops skulle lyckas förmedla re-

levant kunskap från projektet till deltagare från olika kommuner så skulle dessa i sin tur möta motstånd och tvivel när de kom hem. Vi skulle behöva vidtaga omfattande åtgärder och aktiviteter för att hindra detta. Om man som Vinnova i sin behandling av olika an-

sökningar bortser från de svårigheter som man vet finns kring kunskapsgenerering så är sannolikheten mycket större att de erfarenheter som vinnns i innovativa projektet skulle bli motarbetade än att de skulle medföra en förändring.

Vi måste ta tjuren vid hornen

Vi menar att vårt exempel visar att mainstream när det gäller kunskapsgenerering och kunskapsspridning i sociala system har åtminstone två aspekter som inte är tillräckligt belysta och utforskade. Det stora problemet är emellertid att man negligerar dem och fortsätter som man alltid har gjort (jfr Semmelweisreaktionen).

Det är missförstånd och vansyner kring nedanstående kända men nedtystade svårigheter som skapar frustration och misstämning och samtidigt begränsar välfärdsutvecklingen.

1. *Det kunskapsfilosofiska problemet.* Hur kan man komma fram till vilken typ av kunskap (jämför Johannessons 15 olika typer) som skall genereras för att vara ett bra bidrag till den förändring som man vill åstadkomma.

2. *Det systemteoretiska problemet.* Hur kan man förstå och hantera Semmelweisreaktionen i det aktuella fallet så att det blir möjligt för medlemmarna i ett system att transformera sin praxis så att den stämmer både med vad de tidigare vet och ändå är i enlighet med de nya erfarenheter och kunskaper som presenteras.

För att ge underlag till våra samtal kring bägge dessa frågor så har vi i programmet för Open 2010 inkluderat exempel på olika typer av kunskapsgenererings- och kunskapsspridningsproblem som vi mött i vår praktik.